

III. AZ ÚJKORI OSZTÁLY — KISCELLI MÚZEUM — TÖRTÉNETE

A múzeum története, a Budapesti Történeti Múzeum egészének keletkezéstörténetével szorosan összefügg. 1934-ig tulajdonképpen nem beszélhetünk a Budapesti Történeti Múzeum külön osztályairól, hanem mint a múzeum akkori neve is mutatja: Fővárosi Múzeumról, majd Budapest Székesfőváros Történeti Múzeumáról, mint heterogén műtárgycsoportok gyűjtőfogalmáról kell szólnunk.

A Fővárosi Múzeum alapját — mint a régészeti osztályok előbbieken már ismertett történetéből kitűnik — az aquincumi ásatások képezték.

A régészeti anyaggyűjtés mellett az egyéb várostörténeti dokumentumok gyűjtésének alapját veti meg 1887-ben Lanfranconi Enea, olasz származású mérnök, azzal, hogy városképgyűjteményének 332 darabból álló, budapesti tárgyú részlegét a fővárosnak ajándékozza. A gyűjtemény túlnyomó része metszet (látképek, térképek), és L. Rohbock néhány ecsetrajza. Az első és második „kötet”-ben találjuk Buda legrégebb ismert látképét: M. Wolgemut fametszetét, amely 1493-ban H. Schedel Világkrónikájában jelent meg, a Braun—Hogenberg-féle földrajzi műben megjelent rézmetszetű látképet Budáról (1572), J. Sibmacher vedutáit, Zimmermann, Merian, Nypoort látképeit, hogy csak a jelentősebbeket említsük a visszafoglalás előtti korból. Az 1684. és 1686. évi ostromképek fontosabb lapjainak mesterei Hallart, R. Hoghe, ifj. Merian. A Lanfranconi-gyűjtemény harmadik csoportja az 1686—1830 között megjelent látképeket tartalmazza, köztük a Gelinek-féle vízfestmény alapján készült Tischler-rézkarc igen ritka példányával, amely a magyar korona Bécsből Budára érkezését ábrázolja 1790-ben.

Ebben a csoportban vannak Kunike litográfiai is J. Alt rajzairól. A IV. csoportban találjuk Vasquez térképsorozatát (1837), Kuwasseg aquatintáit és Th. Glatz néhány tollrajzát, amelyek közül ipartörténetileg igen értékes az óbudai hajógyár dokkjáról készült ábrázolás. Az V. csoportban R. Alt 1845-ben megjelent harminckétlappos látképsorozata volt, néhány életkép az 1840-es évekből, végül Buda 1849. évi visszafoglalásának egyik jelenete és térképe. A szabadságharc egyéb ábrázolásai, valamint a fent említett Rohbock-féle veduták a VI. „kötet”-ben pótlékként szerepeltek. A Lanfranconi-gyűjtemény külön hat csoportban való kezelése sem történetileg, sem múzeológiaiilag nem volt indokolt, ezért azt 1900-ban tanácsi határozat alapján a múzeum gyűjteményébe olvasztották (1899-ig a Fővárosi Levéltárban tárolták).

1899-ben a múzeum előtörténetének új fázisa kezdődik, a gyűjteményt ugyanis az 1885. évi Országos Kiállítás képzőművészeti pavilonjában helyezik el. A múzeum gyűjteménye ekkor már magában foglalja az ezredévi kiállítás fővárosi pavilonjában kiállított tárgyakat, amelyek zömében igen értékes makettek (királyi palota terve, városrészletek, Bazilika), tervrajzok, térképek és néhány képzőművészeti alkotás, köztük Benczur „Buda visszafoglalása”-val. Toldy László főlevéltárnok 291 darabból álló fényképgyűjteményének

4. A Fővárosi Múzeum városligeti épülete

(Erdélyi, Goszleth stb. felvételei) ajándékozásával megalapozza a múzeum fényképtárát. A vásárlások útján is gyarapodik a gyűjtemény: tárgyai metszetek, fényképek, vízfestmények, okmányok, pecsétnyomók és térképek.

Ugyancsak 1899-ben bízzák meg Kuzsinszky Bálintot az aquincumi ásatások vezetőjét a múzeum megszervezésével és vezetésével, megbízatásának eredménye a múzeumi gyűjtemény közel ezer darabjának elhelyezése a városligeti épületben.

A múzeum gyűjtőtevékenysége ettől kezdve mind intenzitásában, mind extenzitásában fokozódott. A műtárgyak zöme továbbra is az ábrázolások, de a főváros Gazdasági Hivatala a feloszlott céhek nála őrzött tárgyait (könyvek, iratok, ládák, zászlók, pecsétnyomók) folyamatosan a múzeumnak adja át, és ezáltal lehetővé vált Budapest ipartörténete szempontjából oly fontos céhemlékgyűjtemény kialakítása.

A múzeum 1907. évi megnyitását megelőző évek rendkívül eseménydúsak: 1901-ben a Főváros Tanácsa egyesíti az aquincumi és városligeti múzeumokat, ezek ettől kezdve „Fővárosi Múzeum” néven működnek. 1902-ben a Halászbástya északkeleti tornyában elhelyezik a várbeli domonkos-templom középkori eredetű faragványait. 1904-ben készült el a városligeti múzeumépület belső kiképzése. A már berendezett múzeumot 1905. I. 1-én Schöpffin Aladár ismerteti a *Vasárnapi Újság*ban. 1906. IV. 3-án kelt határozat rendeli el a múzeum megnyitását a következő évben. 1907. június elsején az 1885. évi Országos Kiállítás képzőművészeti pavilonjában a Stefánia (ma: Népstadion) úton a nagyközönség számára is megnyílik a Fővárosi Múzeum. Mivel — amint láttuk — az eddigi gyűjtés római részlegét Aquincumban, illetve a középkori emlékek nagy részét a Halászbástyán helyezték el, a városligeti múzeumépületben elhelyezett gyűjtemények a mai Újkori Osztály, azaz a Kiscelli Múzeum gyűjteményének alapjait képezik.

A Fővárosi Múzeum megnyitása alkalmából Kuzsinszky Bálint igazgató által megjelentetett múzeumi katalógus előszava röviden vázolja a múzeum addigi gyűjtésének történetét, majd a múzeum épület alaprajzát bemutatva közli a múzeum tizenkét helyiségében elhelyezett műtárgyakat, helyenként magyarázatokkal ellátva.

A múzeum gyűjtőtevékenysége mind szélesebb körű. A törzsanyag továbbra is az ábrázolások: ez a gyűjtés elsődleges célja. Ez az egyetlen terület, ahol a múzeum teljességre törekedett, és ezt egy-két kivételtől eltekintve el is érte. De az eddig ismertetett gyűjteménycsoportokhoz most már iparművészeti tárgyak (ezüst, üveg, porcelán) is csatlakoznak.

A múzeum alapításakor felmerült az az óhaj, hogy a múzeum a főváros történetére vonatkozó minden dokumentumot gyűjtsön. Bármennyire is kívánatos ez elvben, gyakorlatilag nem lehetséges és nem is kívánatos a megvalósítása. Nem kívánatos azért, mert a szelekció nélküli gyűjtés a nagyméretű felhalmozás miatt a gyűjtött tárgyak megfelelő értékelését szinte lehetetlenné teszi, de nem is valósítható meg a csekély létszámú személyzetrel a főváros múltját dokumentáló minden tárgy begyűjtése, s fokozta a nehézségeket, hogy az építkezések, földmunkák stb. alkalmával előkerült leleteket — hozzá nem értés miatt — nem is szolgáltatták be. Kétségtelen, hogy ezek miatt az okok miatt számos olyan tárgy semmisült meg vagy lappang, amelyeknek múzeumba kerülése a várostörténet szempontjából igen nagy, esetleg felbecsülhetetlen haszonnal járna. Sajnos a gyakorlat azt mutatja, hogy az iparművészet területén a műtárgyak múzeumba kerülésének valószínűsége sokkal nagyobb volt, mint a régészet területén, ahol a tervszerű ásatásokat, leletmentéseket csak az utóbbi évtizedekben szervezték meg kellő alaposággal.

A múzeum megnyitását követő esztendőben igen jelentős műtárgygyarapodásról számolhatunk be: a múzeum megvásárolja Weiszberger Miklós hagyatékát, amelynek 818 leltári tétele túlnyomó részben metszet, főleg városképábrázolás, köztük D. Fontana 1686. évi nagyméretű ostromképe, amelyet 1687-ben E. Nessenthaler metszett rézbe. A metszetek tekintélyes hányada arckép, amely az eddigi gyűjtés során nem került a múzeum gyűjteményébe. Igen érdekesek azok a kották, amelyek címlapjaikon pestbudai látképeket mutatnak.

Ugyancsak 1908-ban vásárol meg a múzeum Vajda Adolf műgyűjtőtől 414 metszetlapot, melyek közt R. Alt huszonnégylapos látképsorozata, Th. Glatz tollrajza, valamint a rózsadombi kápolna melletti szőlőkről (1855) készült vízfestmény említésre méltó.

A következő években a múzeum iparművészeti tárgyakkal, ezüsttel, pestbudai látképekkel díszített altwien porceláncsészékkel, órákkal, valamint igen jelentős értékű színlapgyűjteménnyel gyarapodik.

Az 1911. évi gyűjtésnek értékes csoportja 553 db érem, amelyek között több az 1686. évi visszafoglalás korszakából származik.

1913-ban Blaha Lujza a Fővárosi Múzeumnak ajándékozza kétezernél valamivel több ereklyetárgyból álló gyűjteményét, ez azonban a második világháború folyamán túlnyomórészt elpusztult.

A Főváros Statisztikai Hivatala számára 1915 októberében beadott múzeumi jelentés szerint a Fővárosi Múzeum személyzete négy tisztviselőből, egy „egyéb alkalmazott”-ból és egy „szolgá”-ból állt. Műtárgyainak darabszáma — a Zichy-gyűjteménnyel együtt — 16 427, látogatóinak száma 5304. A gyűjtemények fenntartására 1600 koronát, a gyarapításukra 10 459,97 K-t fordítottak. A múzeum összkiadásai a személyzeti kiadásokkal, útiköltségekkel együtt 26 474,97 K, a fővárosi segély ennek mintegy háromszorosa: 79 100 korona.

1916 októberében Csánky Dénes, a múzeum helyettes vezetője jelenti, hogy a múzeum gyűjteményei az év okt. 1-ig 3824 darabbal gyarapodtak, de ezek közül 3070 darab tanácsi határozattal elrendelt várostörténetileg érdektelen háborús emléktárgy-gyűjtés eredménye. A múzeumot május 5-től október 1-ig tartották hetenként háromszor nyitva, ez alatt az öt hónap alatt a látogatók száma 6411 volt.

1917-ben a gyűjteménygyarapodás (okt. 1-ig) 1803 db, amelyből 1121 ismét háborús emléktárgygyűjtés eredménye, ezúttal azonban a tárgyak között plakátok is szerepeltek, ami várostörténetileg értékesebb anyag volt, mint az előző évek hadifogoly munkái.

5. A Fővárosi Múzeum egyik kiállítási terme a városligeti épületben

A városligeti múzeumépület 1917-re azonban olyan rongált állapotba került, hogy a „tavaszi hóolvadáskor a múzeum több kiállítási termébe és az irodahelyiségekbe is annyira becsurgott a mennyezetten keresztül a víz, hogy teknőbe és dézsákba kellett felfognunk. Hála a gondviselésnek, hogy ez délelőtt, a hivatalos órák alatt történt, amikor is a mentési munkálatokat rögtön megkezdhattuk és így a kiállítási tárgyakban nagyobb kár nem esett” — írja Csánky Dénes h. múzeumvezető, és ezek alapján kéri a tetőzet karbantartását. Sajnos kevés eredménnyel. A múzeumot sérült állapota miatt 1917-ben meg sem nyithatták, de a kutatóknak és „magános érdeklődőknek” már 1918 végén lehetséges volt a gyűjtemények használata.

1918 tavaszán a múzeum személyzeti létszáma nagyjából azonos: egy ideiglenes hivatalnoki státusban levő helyettes múzeumvezető, egy segédhivatali igazgató, két ideiglenes hivatalnok (a h. vezetőn kívül), három altiszt.

Ugyanekkor a múzeumi gyűjtés darabszáma észrevehetően visszaesett: összesen 1061 db, ebből azonban most már a többség (682) a rendes gyűjtés útján került be.

Két héttel a Tanácsköztársaság kikiáltása után Budapest főváros népbiztossága 53766/1919—XIV. sz. alatt felhívja a múzeumot, hogy fokozza a szociális fejlődést feltűnítő tárgyak gyűjtését, s elsőrendű fontosságúnak és sürgősnek tartja a forradalom emlékeinek összegyűjtését. Ennek eredményeként magyszámú és rendkívül értékes fényképet és plakátot gyűjtött a múzeum a forradalom és Tanácsköztársaság idejéből.

A múzeum több mint három évig zárva volt, 1920. június 29-én nyílt meg csak újra. Látogatottsága azonban erősen csökkent, az 1920. december végi jelentés a második felév folyamán mintegy ezer látogatót említ. A pénz értékcsökkenése kedvezőtlenül befolyásolja a gyűjtést is. A képzőművészeti vásárlások megszűntek, a főváros részéről a képző-

művészek támogatása, egy-egy díj odaítélése kizárólagosan erkölcsi jellegű volt. Ennek megfelelően ezek a tárgyak sem voltak művészi illetve iparművészeti jellegűek: a felosztatot szabadkőműves-páholyokból és egyéb egyesületekből származtak.

Csánky Dénes 1921-ben átveszi a Zichy Múzeum vezetését, a Fővárosi Múzeum vezetését Kuzsinszky Bálint veszi át. A múzeum „44 000 darabot meghaladó” gyűjteményanyagában az 1922. április 24-én felvett átadási jegyzőkönyv több hiányzó tárgyat tüntet fel, értékük azonban Röck Szilárd aranyórájától eltekintve jelentéktelen. A gyűjtemény értékét 1922-ben 971 571,28 koronában állapították meg. Az ez évi vásárlás útján történt műtárgyarapodása nem több, mint 120 tárgy, — de ez évben tervezik a katalógusok kiadását, mind a Fővárosi Múzeum, mind az Aquincumi Múzeum számára. A két katalógusra 90 000 koronát be is állítanak a költségvetésbe, de mivel ez nem volt elegendő, a katalógusok nem jelennek meg.

Két kiváló szakember kinevezése által bővült 1922. január 21-én a múzeum létszáma. Horváth Henriket és Nagy Lajos dr.-t a múzeum státusába nevezte ki a Fővárosi Tanács. A kiállítást átrendezték és felfrissítették. Talán ez eredményezte, hogy a következő években fellendül a múzeum látogatottsága. Horváth Henriknek egy 1926-ban kelt jelentése szerint: 1922-ben 4535, 1923-ban 3886, 1924-ben 10 525, 1925-ben 9639 látogatót számláltak.

Ugyanez a jelentés gyűjteménycsoportokra felosztva 730 darab gyarapodást tüntet fel, ebből vásárlás útján 182, házi gyűjtés, ajándék, hivatalos küldemény útján 548 darabot szereztek meg. Legnagyobb mértékben a fényképgyűjtemény gyarapodott (233), Horváth Henrik hangsúlyozza az ötvöstárgyak eddig elhanyagolt gyűjtésének fontosságát.

1928-ban valorizálták a múzeum gyűjteményének és felszerelési tárgyainak értékét, e szerint pengő értékre átszámítva a Fővárosi Múzeum gyűjteményeinek, tehát műtárgyállományának értéke 1 127 022 P 58 f.

1928-ban a múzeumot ismét átrendezték, és május 4-én nyitották meg hetenként háromszori látogatási nappal — a látogatók létszámának növelése érdekében — díjtalanul.

Jelentősebb műtárgyszerzemények ezekből az évekből: 1929. Romeyn de Hoghe lavírozott rajza egy brüsszeli tűzijátékról Buda visszafoglalása alkalmából és Ranftl olajfestésű árvízképe 1838-ból.

1931. A Kölber-kocsigyár cégére a Hatvani-kapuvál és az Iskola u. 22. sz. sarkán álló vastuskó, helyén meghagyva és vasráccsal körülvéve.

1934. Piesche J. pesti üvegesmester „Három grácia”-val díszített pohara, amelynek értékét az emeli, hogy mesterjelzéssel látták el. A vízfestménygyűjtemény számára a múzeum megvásárolja Alt Rudolf pesti látképeinek egyik legszebb darabját, az „Angol királynő”-szálól ábrázoló aquarellt.

1936. április 6-án kelt a polgármesteri határozat a Fővárosi Múzeum nevét „Székesfővárosi Történeti Múzeum”-ra változtatja azzal az indoklással, hogy az eddigi elnevezés nem fedti a múzeum szerepét, hiszen az 1932-ben megnyílt Középkori Kőemléktárral és a következő évben csatlakozott Székesfővárosi Képtárral a fővárosnak az Aquincumi Múzeummal együtt már négy múzeuma van. Az ugyanebben az évben végrehajtott státuszrendezés a múzeum szervezetét a következőkben állapítja meg: megszüntetve a két múzeumőri és egy múzeumi tiszt állást, egy központi igazgatói és két osztályigazgatói állást szervez, egy emlékfelügyelőt és egy múzeumi tisztet nevez ki. 1937-re egy múzeumi őrt, 1940-re pedig egy második múzeumi tiszt állást szervezett, amivel 1940-re a múzeum személyzete hat főre emelkedik. A határozat egyúttal megállapítja a szükséges képesítést is. Központi igazgatónak Horváth Henriket nevezik ki 1937. december 14-én.

1935. április 1-én a kiscelli egykori kolostorépület és templom — Schmidt Miksa műbutorgyáros végrendeletének értelmében — a Székesfővárosi Történeti Múzeum birtokába jutott. A városligeti múzeumot bezárták 1936-ban az átköltözés előmunkálatainak megkezdése miatt. De az előző évekhez hasonlóan, a zárvatartás alatt a gyűjtés természetesen tovább folyt, ennek során megvásárolták többek között Barabás Miklósnak három vízfestésű látképét (1843), és a Lánchíd alapkőletételét ábrázoló olajvázlatát.

A kiscelli „kastély” múzeumi célokat szolgáló berendezési terveinek elkészítésére 1938. április 30-án hirdet a polgármester zártkörű pályázatot. A pályázaton Devecska Ferenc, Kaesz Gyula és Urbányi Vilmos vettek részt. Ugyanennek az évnek júniusában elrendelik a kiscelli épületsoport helyreállítását, az épület külsején végzendő építészeti munkákra 67 000, a vízvezetési és csatornázási munkákra 3022, a villanyszerelési munkálatokra 850, összesen 70 872 pengőt irányozva elő.

A múzeum Kiscellbe költözésével kapcsolatban megfelelő helyiségeket kaphatott a keresztszárny földszintjén az igazgatóság és a fényképtár; a kapualjából jobbra vezető folyosó északi szobáiban pedig a grafikai gyűjteményeket helyezték el. A helyiségek átalakítása és felszerelése 18 700 pengőbe került. Nem szünetelt a műtárgyvásárlás sem. Említésre méltó egy elefántcsont-serleg népi faragott jelenetekkel és Giergl ötvösmester ezüstfedelével; Jeszenszky Géza 1848/1849-es éremgyűjteménye (260 db); Barabás Miklósnak Walzel Ágoston könyvomdászt ábrázoló igen finom arcképe; a gellérthegyi csillagvizsgáló alapító-okmánya ólomból, s a vásárlások közül kiemelkedik Székely Bertalan Andrassy Gyulát ábrázoló arcképe. Egy 1938. december 31-én készült leltár a műtárgyak összértékét 10 millió 18 ezer 838 pengőre becsülte. Közben a kiscelli kastély belső berendezése folyik: 1940 elején Devecska Ferenc szföv. iparrajziskolai tanárt bízzák meg a metszetgyűjtemény elhelyezésére szükséges szekrények terveinek elkészítésével.

Figyelemre méltó az a javaslat, amely szerint a Fővárosi Tanács helyesnek látná egy téglá- és tetőcserépgyűjtemény felállítását, ezzel kapcsolatban az I. ker. előjáróság mérnöki hivatalában már meglevő gyűjtemény átvételét. A múzeum elvben helyesli a javaslatot, de megvalósítását arra az időre halasztja, amikor a műtárgyakat Kiscell tatarozásának befejeztével ott véglegesen már elhelyezte. Sajnálatos, hogy ezt az ipartörténetileg annyira értékes gyűjtést a mai napig nem szerveztük meg. Az 1940. év műtárgyvásárlásai során a múzeum Csányi Dénes kétszáz vízfestményét szerezte meg.

A Kiscellbe költözés hosszabb időt vesz igénybe, ezért 1940 tavaszán a múzeum városligeti épületét is tataroztatják mivel a tetőzet erősen megrongálódott.

A múzeum anyagának átköltöztetését 1941 tavaszán fejezték be.

A Székesfővárosi Történeti Múzeum központi igazgatója Horváth Henrik 1941. január 15-én bekövetkezett halála után Nagy Lajos dr. lett, aki egyben vezetője volt a Régészeti Intézetnek is, a Kiscelli Múzeum igazgatásával Schoen Arnold dr.-t, az Aquincumi Múzeum igazgatásával Szilágyi János dr.-t, a Középkori Köemléktár igazgatásával Gerevich László dr.-t bízták meg.

Az év műtárgygyűjtése mind az átengedések, mind a vásárlások vonalán igen értékes volt: a pesti városház harangja (1697), Zichy Miklós síremlékéről Zichy Miklós márványdomborművű arcképe (1760 k.), a budavári Szentháromság-émlék három szobra (1713), Andrea Pozzo: Xav. Szt. Ferenc-oltárkép (1700 k.), Giergl A. Szederegyleti aranylánc (1844), ugyanebből az évből Szentpéteri József ezüstserlege, az Agarászegylet versenydíja. A várostörténeti kutatások számára igen jelentős Clark Ádámnak a Lánchíd és az Alagút építésével kapcsolatos levelezése. A több száz kéziratot kívül számos műszaki rajz és Clark Ádám személyi használati tárgya is volt a hagyatéki együttesben. Nem mintha a műtárgyak értékelését reálisnak tartanánk, inkább kuriózumként közöljük, hogy 1942 végén értékük 68 198 P 72 f volt.

A második világháború folyamán 1943-ban szükségessé vált, hogy a múzeum különleges védelmet igénylő műtárgyait a kiscelli exponált épületnél biztonságosabb helyen tárolják. Erre a célra a Bazilika kriptáját jelölték ki. 1944 november végén a budapesti rendőrfőkapitányság számára szükségelhelyezés céljából a múzeum I. emeletének húsz helyiségét engedték át.

A háborús helyzet természetszerűleg bénítóan hatott mind a múzeum tudományos, mind gyűjtési munkájára, de némi gyarapodás még ezekben az években is volt: — megszerztük Procopius Béla éremgyűjteményének 1368 darabját, ezek az érmek az 1686. évi visszafoglalás idejétől kezdve az I. világháború végéig a főváros életének minden területére adalékokat szolgáltatnak.

6. A Kiscelli Múzeum külső udvara

1944—1945 telén a templomszárnyat teljesen rommá lőtték, a benne elhelyezett bútorok és egyéb műtárgyak Schmidt Miksa ős- és ókori iparművészeti gyűjteményével együtt elpusztultak. Kevésbé sérült meg a kolostorszárny. Ügyszólván teljes egészében megmaradt a várostörténet számára forrásjelentőségű metszet-, grafika- és fényképgyűjtemény, az üvegek és porcelánok, s a páncélszekrénybe zárt ezüstgyűjtemény. Súlyos veszteséget szenvedett 77 db pusztulásával az óragyűjtemény. A ládákbá csomagolt festmények részben sérülten, de megmaradtak.

1945 márciusában a múzeum tudományos személyzete hozzálátott a megmaradt gyűjteménycsoportok és műtárgyak fokozatos újrendezéséhez és elhelyezéséhez. A tágas templomtér elvesztése súlyos raktározási nehézségeket idézett elő, ami a későbbi évek folyamán, a műtárgyak gyarapodásával csak növekedett.

A Bazilika altemplomába menekített tárgyakat folyamatosan felszállítottuk Kiscellbe, és a részben sérült helyiségek adottságai között elhelyeztük.

1946 folyamán a rohamosan növekvő infláció a műtárgyvásárlásokat szinte lehetetlenné tette. Csak példaként említjük meg, hogy egy 1946. június 21-i előterjesztés kettőszázbillió pengőt kér közlekedési költségekre előlegként. Egy kisméretű ceruzarajz 30 billió pengő volt.

A forint bevezetésével újból megindult a műtárgyak felkínálása. Elsősorban természetesen festőink és grafikusaink jelentkeztek romképekkel. Hídjaink roncsai, a romos királyi palota és nem utolsósorban életképszerű ostromjelenetek „hálás” témák voltak, ezekből a múzeum csakhamar több száz darabot szerzett meg nemcsak vízfestményekben, rajzokban, rézkarcokban, hanem fényképekben is.

A kiscelli múzeumépület romos állapota miatt a felszabadulás utáni első kiállításunkat — 1946 tavaszán — a Károlyi-palotában rendeztük meg „Buda, Óbuda, Pest 1800 előtt” címen.

1946. december 10-én Nagy Lajos dr. központi igazgató elhunyt, utóda Kopp Jenő dr., a Fővárosi Képtár igazgatója lett.

1948 februárjában végre sikerrel járt a múzeumnak a már 1946-ban megindított akciója, a Fővárosi Könyvtár metszeteinek megszerzésére. Ennek eredményeképpen 693 metszetet és 199 aprónyomtatványt sikerült megszereznünk. A metszetek között igen értékes ritkaságok vannak, így az 1686. évi visszafoglalással kapcsolatos illusztrált röplapok, a metszeten kívül pedig egy vízfestmény, amely egy császári követnek az 1550-es évek vége felé Budán tett látogatását ábrázolja.

Ugyanennek az évnek március 15-én nyílt meg a múzeum második vendégkiállítása „Pest—Buda 1848-ban” címmel, a Népművelési Központ Rákóczi úti kiállítási helyiségében, júniusban pedig ismét a Károlyi-palotában rendeztünk kiállítást, amelynek tárgya „Budapest története 1800—1873 között” volt.

A kiscelli volt kolostor néhány nagyobb sérülésének kijavítása után szerény keretek között házilag is rendezhettünk kiállításokat, így pl. a „Lánchíd és Alagút története”, „Óbuda múltja”, valamint „Kiscell helytörténete” címen. Részt vettünk „A 900 éves Tabán” c. kiállításon is. Az év utolsó kiállításán pest-budai üvegeket és porcelánokat mutattunk be a Rózsa Miklós-szalomban.

A fővárosi múzeumok központi igazgatói teendőivel 1948. szeptember 8-án ideiglenesen Pogány Ö. Gábor dr.-t, novemberben pedig — Schoen Arnold dr. nyugdíjazása után — Gerevich Lászlót bízta meg a főváros polgármestere.

Az 1949. év műtárggyarapodása ipartörténetileg említésre méltó, mert a múzeum az ipartestületek feloszlásából származó több száz darabot vett át, köztük néhány céhemléket is.

1949. folyamán három kiállítást rendeztünk meg házilag: „A budai hegyvidék” és „A Duna élete”, „Magyar szabadság útja” címen, az I. emelet házilag rendezhető keleti folyosóján és a földszinti keresztfolyosó nyugati szárnyán.

1950-ben a Kiscelli Múzeum életét két irányú tevékenység jellemezte: egyrészt a Fővárosi Képtárból átengedett budapesti tárgyú igen nagyszámú — 1059 db — festmény és grafika átvétele, csoportosítása és leltározásának megkezdése, másrészt az épület renoválása, amelynek folyamán házilag hoztuk rendbe a keleti szárny első emeletét. A Fővárosi Képtárból átvett műtárgyak között találjuk Izsó Miklós Petőfi-émlék tervét, Mednyánszky László Óbudai részletét, Buda nagyméretű látképét és több grafikáját, Körösfői Kriesch, Szőnyi, Telepy, Brodszky festményeit, kartonjait, Lotz Károly olajfestésű tondóit a Vigadó étterméhez. A Kiscelli Múzeum vezetését az év őszén Bertalan Vilmos dr. a Petőfi Múzeum igazgatója vette át, aki az épület I. emeletének keleti szárnyának restaurálásával már a jövő, 1951. évben rendezendő állandó kiállítás elhelyezéséről gondoskodott.

Az 1951. augusztus 4-én megnyílt „Budapest 1686—1849” című, első állandó kiállítás előkészítése és rendezése a múzeum munkatársainak jelentős teljesítménye. 1952-ben a múzeum újabb kiállítást rendezett „Budapesti látképek a tizenkilencedik század második felében” címmel, amely mintegy folytatása a „Budapest 1686—1849” kiállításnak, de megnyitása technikai okok miatt csak 1953 első évtizedében volt lehetséges.

A múzeum ismét igen érték es műtárgyakkal gyarapodott: 1951-ben műtárgyszerzeményei között vannak a pesti „Arany Oroszlán”-patika bútorzata és edényberendezése az 1840-es évekből, valamint a Kuria nagyterméből származó és országbírókat ábrázoló arc képek. 1952-ben Schulek Frigyes hagyatékából megszereztük a Budavári Nagyboldogasszony „Mátyás”-templom átépítésének műszaki rajzait, az újjáépítendő templom több tervváltozat-rajzait és a régi templomnak a középkorból fennmaradt falfestésmaradványainak színhű másolatait, amelyek motívumai alapján az új templom dekorációja készült. Ipartörténetileg szinte felbecsülhetetlen értékű gyűjteményegyüttes került a Klement Gottwald villamosági gyárból múzeumunkba. Az átvett Ganz gyártmányú villanymotorok között

7. Céh- emlékek a Kiscelli Múzeum jelenlegi kiállításán

vannak Déri Miksa—Bláthy O. Titusz és Zipernovszky Károly találmánya szerint készült prototípusok az 1880-as évekből. Több darabja bel- és külföldi kiállításokon nagy érdeklődést keltett — így legutóbb 1958-ban a bruxelles-i világhiállításán is — és már szinte vándorkiállítási tárgyként állandóan szerepel.

1953-ban a kiscelli épület első emeletén bevezettük a villanyt, ezért állandó kiállításunkat le kellett bontanunk és némileg átrendezve újból megnyitnunk.

A következő évben múzeumunk egyik legértékesebb műtárgyát vásároltuk meg: Lotz Károlynak nagyméretű olajfestménye a rákospalotai híddal, 1878-ból. Ez a festmény a mester kevésszámú tájképe között egyik legkiválóbb alkotása.

Az állandó kiállításokhoz 1955-ben egy újabb részleg csatlakozott: a földszint nyugati szárnyában egy szoborkiállítást nyitottunk meg, amely zömében a budavári Szentháromság- emlék eredeti szobrai (1713-ból) kisebb részében klasszicista épületdíszítéseket tartalmaz.

Ettől az évtől kezdve módszeresen gyűjtjük a szocialista városépítés dokumentumait: plakátokat, fényképeket és a filmhíradók keskenykópiáit. A gyűjtés első fázisa a főváros hídjainak újjáépítésével kapcsolatos, ebből a tárgyból egy időszaki kiállítássorozat első tagjaként 1956-ban rendeztünk kiállítást. A földszinten filmvetítőtermet létesítettünk, amely a múzeum népművelő tevékenységét támogatja.

1956. november 4-én a múzeumépületbe települt kb. 350 főnyi ellenforradalmár-csoport teljesen felforgatta a múzeum berendezését és raktári, sőt kiállítási rendjét. Lőszer, élelmiszer, fegyver keveredett műtárgyakkal, úgyhogy 1956 november közepétől csak többhónapi munkával sikerült a raktárakat rendbehozni, majd a szükségszerűen lebontott kiállításokat részben újjárendezve helyreállítani. A harcok, belvések a műtárgyállományban szerencsére csak kevés kárt okoztak, annál nagyobb volt azonban veszteségünk a felszerelésben.

Az ellenforradalom alatt bekövetkezett sérülések kijavításával egyidejűleg megkezdődött az épület műemléki helyreállítása.

1959-ben állandó jellegű kiállításainkat frissítettük fel, és a Tanácsköztársaság kikiáltásának negyvenedik évfordulójára megrendeztük „Budapest 1919” c. emlékkiállításunkat. 1960-ban a főváros felszabadulásának 15. évfordulójára „Budapest felszabadulása 1945” c. kiállításunkat rendeztük meg, bemutatva a szovjet hadsereg filmhíradójából összeállított dokumentum jellegű fényképnagyításokat, és több új létesítmény fényképét. A Nemzeti Galériában pedig december 17-én nyílt meg „A Felszabadult Budapest művészete” c. kiállítás Múzeumunk rendezésében.

1961-ben lényeges változás állt be osztályunk működésében. A Fővárosi Tanács javaslatára a Budapesti Történeti Múzeum egyes osztályain kutatócsoportokat szerveztek. A Kiscelli Múzeumban három csoport alakult: Gazdaságtörténeti-, Kultúrtörténeti-, valamint Néprajzi- és Életmódkutató Csoport. Ezeknek a csoportoknak a létrejöttével a munkák felosztása célszerűbbé vált, és a teendők reszortok szerint, világosabban határolódtak el. A gyűjtés szempontjából igen nagy jelentőségű intézkedés volt a Fővárosi Tanácsnak még 1959. december 18-án 165. szám alatt kelt határozata, amellyel létrehozta a Képzőművészeti Gyűjteményt. A Népművelési Osztály a feladat végrehajtása során megalakította jelentősebb művészeink bevonásával a Múzeumi Képzőművészeti Tanácsadói Testületet. Ennek javaslatai alapján történeke a képzőművészeti vásárlások, amelyek most már a Múzeum gyűjtési profiljával egybehangolva gyarapítják a Kiscelli Múzeum jelenkori képzőművészeti állagát. E feladatok pénzügyi kerete a múzeumi költségvetés hitelkeretétől független. Ez a gyűjtőtevékenység képzőművészeti síkon egészíti ki a múzeum dokumentáló anyaggyűjtését a szocializmus építésére vonatkozólag.

Ennek az évnek tavaszán — részben a Magyar Nemzeti Galériában 1960 decemberében „A Felszabadult Budapest Művészete” c. kiállítás képzőművészeti tárgyaiból válogatott, részben újabb vásárlások útján gyűjtött alkotásokból — a Múzeum I. emeletén fővárosunk jelenkori képzőművészeti életének keresztmetszetét bemutató kiállítást rendeztünk. A Citadellában rendezett helytörténeti kiállításon két fulke berendezésével ugyancsak részt vettünk.

1962-ben készült el a Kiscelli Múzeum kiállításainak illusztrált vezetője, bevezetésként a múzeum rövid történetével, Kiscell építéstörténetével és gyűjteményeink jelentősebb

darabjait ismertette. Ez év novemberében nyílt meg az egykori templomszárny oratóriumában és az I. emelet egyik termében a XIX—XX. század fordulója körüli évtizedek képzőművészetét bemutató kiállításunk: Lotz Károly, Székely Bertalan, Stróbl Alajos, Zala György, Ligeti Miklós festményeiből, illetőleg szobrainak kismintáiból.

A múzeum személyzeti állománya is szemléletesen érzékelteti az elmúlt években elért fejlődést: 1 osztályvezető, 3 csoportvezető, 3 múzeológus, 1 segédmúzeológus, 1 könyvtáros, 1 fényképész, 1 restaurátor, 1 adminisztrátor, 1 segédrestaurátor, 5 múzeumi segédmunkaerő az Újkori Osztály jelenlegi létszáma.

SEENGER ERVIN

A ZSELICSZENTJAKABI ALAPÍTÓLEVÉL 1061-BŐL
(„Pest” legkorábbi említése)

Boldogult mesterünket — Szentpétery Imrét — 1924 júniusának egyik napján avégből kerestük fel, hogy doktori értekezéshez témát kérjünk tőle. Éppen „Magyar Oklevéltan”-ának első korrektúráján dolgozott akkor, s amikor munkájához jókívánatainkat fejeztük ki, kissé lehangoltan azt felelte, hogy soká kell még várniuk, míg kézírata könyvvé válik. Ez a könyv pedig a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányára által 1920-ban háromkötetesnek tervezett „A magyar történettudomány kézikönyve” II. kötetének 3. részeként „Oklevéltan pecsétannal” címmel évek óta szerepelt a sorozat megjelent füzetek borítólapján, s ugyanott olvasható volt a Társulat ismertetése is vállalkozása céljáról ezzel a zárómondatával: „... nem új elméletek és hypothesisek felállítására, hanem a legutóbbi évtizedek részletkutatási eredményeinek tárgyilagos összefoglalására s ahol ez az előtanulmányok fogyatékossága miatt ma még lehetetlen... , a jövő kutatás irányát és feladatait kijelölő vázlatos feldolgozásra törekszünk”. „A magyar oklevéltan” is ilyen vázlatos feldolgozás volt 1924-ben, s a tanítvány akkor tudta meg professzorától, hogy diplomatikánk egyes részleteiben valóban kimerítő irodalma — a feladat egészét tekintve — még annyira hiányos és egyenetlen, hogy az általa exponált fehér foltoknak az eltüntetése nélkül oklevéltanunk szintézise nem jelentett volna időálló nyereséget. Szentpétery nagy vonalakban el is végezte ezt a feladatot, s kézírata az eredeti szövegnek többszörösére duzzadva hat év múlva (1930) jelent meg — a korábban hirdetett pecsétannal nélkül. Mert időközben kiderült az is, hogy egy valóban tudományos igényű magyar szfragisztika sem írható meg csupán a régi irodalom alapján. Mesterünk biztatására mi láttunk hozzá e munka elvégzéséhez, s több résztanulmány közreadása után 1944-ben foglaltuk össze oklevéltani, jogi és történeti szempontok figyelembevételével összegyűjtött anyagunkat „A magyar pecsétaszóhasználat története a középkorban” c. értekezésünkben. A második világháború megakadályozott abban, hogy a pecsét külsejével, valamint technikai és művészettörténeti vonatkozásaival is foglalkozzunk.¹

A Szentpétery által (másutt is²) felvetett problémákra újabb tanítványainak egész serege figyelt fel, s fogott hozzá feldolgozásukhoz. Eredményeik máris jelentős mértékben

¹ A második világháború végén addig összegyűjtött anyagom elpusztult (kb. 2000 fénykép, 500 pecsét-gipszmásolat stb.), úgyhogy új anyaggyűjtés vált szükségessé, amit az ötvenes évek elején el is kezdtem. Az Országos Levéltárban akkoriban különösen Bodgán István és Magyar László erkölcsi támogatását élveztem. 1957-ben Gerevich László a Budapesti Történeti Múzeum munkaprogramjába iktatta egy szfragisztikai Corpus összeállítását, felismerve, hogy a pecsétek a régészeti kutatásnak is nélkülözhetetlen forrásanyagot jelentenek. 1958 és 1959 fordulóján e gyűjtőmunka átmeneti válságba jutott, amelyből Borsa Iván megértő segítsége lendítette ki, amiért e helyütt is fogadja köszönetemet.

² „Történeti segédtudományok”. (A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman B. Budapest, 1931). 321—352. Még ma is megszívlelendők Oklevéltanának 33. lapján olvasható sorai.